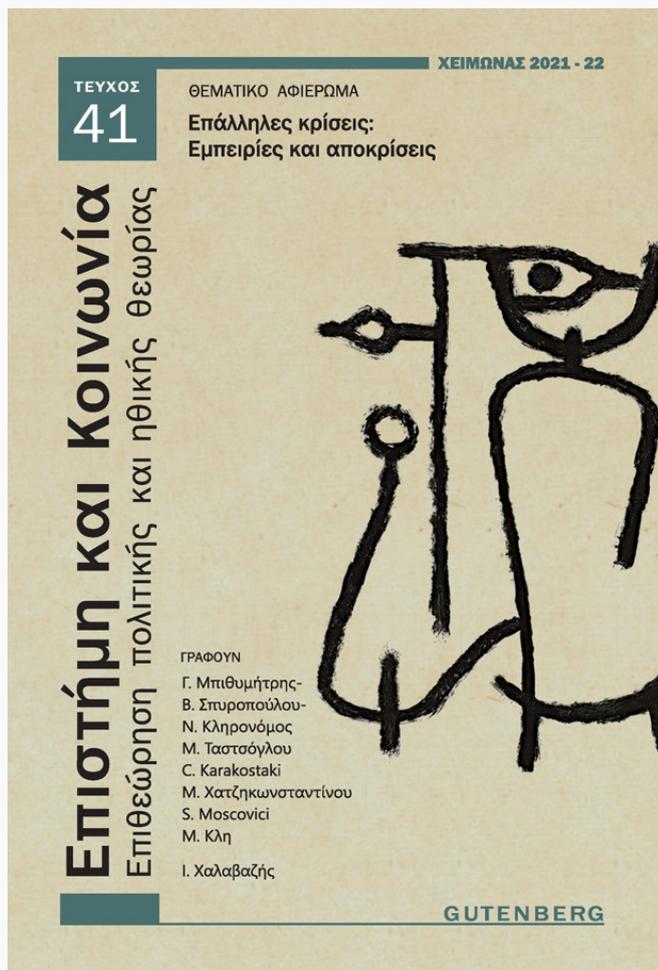

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 41 (2022)

Επάλληλες κρίσεις: Εμπειρίες και αποκρίσεις

Η αξιωματική αντιπολίτευση για τα Μνημόνια (2010-2018): ανάλυση λόγου των αρχηγών

Μιχάλης Τασσόγλου

doi: [10.12681/sas.25621](https://doi.org/10.12681/sas.25621)

Copyright © 2022, Μιχαήλ Τασσόγλου, ΜΙΧΑΗΛ ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τασσόγλου Μ. (2022). Η αξιωματική αντιπολίτευση για τα Μνημόνια (2010-2018): ανάλυση λόγου των αρχηγών. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 41, 53–81. <https://doi.org/10.12681/sas.25621>

Μιχάλης Ταστσόγλου*

Η ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ
ΓΙΑ ΤΑ ΜΝΗΜΟΝΙΑ (2010-2018)
ΑΝΑΛΥΣΗ ΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΗΓΩΝ

Το 2018 η Ελλάδα ολοκλήρωσε το πρόγραμμα του Γ' Μνημονίου Κατανόησης. Με αυτόν τον τρόπο έκλεισε ένας κύκλος οικονομικών προγραμμάτων λιτότητας που εφαρμόζονταν ρητά απ' όλες τις κυβερνήσεις της περιόδου 2010-2018. Η τρέχουσα έρευνα φιλοδοξεί μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων στοιχείων του Λόγου των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης να καταδείξει τις μεταξύ τους συγκλίσεις και αποκλίσεις. Τα ερωτήματα που θέτει η ανάλυση Λόγου αφορούν τις σχέσεις (σχέσεις διαφοράς, σχέσεις εξουσίας) και τις δηλώσεις (στρατηγικές άντλησης νομιμοποίησης και είδη δηλώσεων) στον Λόγο των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Σκοπός της είναι να διαπιστώσει το κατά πόσον τα υποκείμενα εκφοράς κατάφεραν να αρθρώσουν ένα δικό τους, ξεχωριστό Λόγο που να αναδεικνύει την αντίληψή τους για την κρίση.

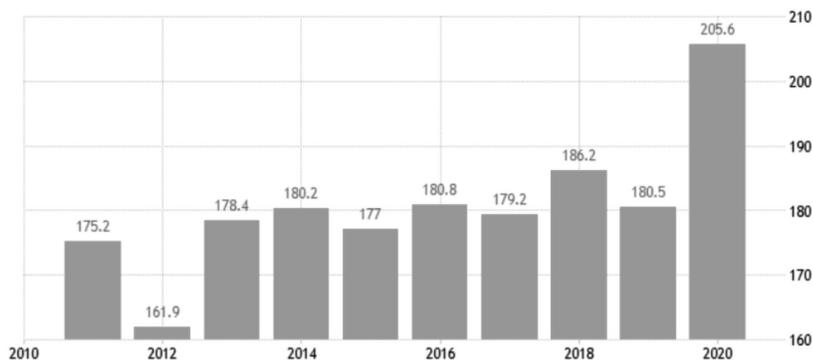
---

* Ακαδημαϊκός Υπότροφος (Δρ.), Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ (ΕΚΠΑ) και Τμήμα Επικοινωνίας και Ψηφιακών Μέσων (ΠΔΜ) <tastsog@media.uoa.gr>

Εισαγωγή

ΤΟ 2018 η ελληνική κυβέρνηση ολοκλήρωσε το πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής που προέβλεπε το Γ' Μνημόνιο Κατανόησης [ΜΚ] κλείνοντας έναν κύκλο προγραμμάτων που ξεκίνησε το 2010. Παρά την αδυναμία επίλυσης του προβλήματος του χρέους (Διάγραμμα 1), ο κυβερνητικός περί Μνημονίων Λόγος παρουσίαζε αισιοδοξία και έπαρση, οι οποίες εκδηλώνονταν μέσω του *Συνδρόμου του Τιτανικού* (Bauman & Bordoni 2014: 5), κάτι που γινόταν έτι καταφανέστερο κυβέρνηση με την κυβέρνηση (Ταστσόγλου 2022). Ο Λόγος της αξιωματικής αντιπολίτευσης, από την άλλη, διαιρείται σχηματικά σε δύο φάσεις. Στην πρώτη, εκείνη των δύο πρώτων Μνημονίων, εκφράζεται μια πιο ριζική αντίθεση (ιδίως κατά την ισχύ του Β' ΜΚ). Στη δεύτερη, στο Γ' ΜΚ, η αντιπολίτευση σταματάει να απορρίπτει το περιεχόμενο των σχετικών προγραμμάτων, ζητώντας εμβάθυνση των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, κάτι που εφεξής στο κείμενο αναφέρεται ως νεοφιλελευθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας. Η νεοφιλελευθεροποίηση περιλαμβάνει μεταρρυθμίσεις στο πνεύμα της *Συναίνεσης της Washington* (DiMuzio 2018), οι οποίες αποσκοπούν στην ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου, στην ανεξαρτητοποίησή του από δεσμεύσεις και τη συνακόλουθη επίταση των δεσμεύσεων της εργασίας, στη δαιμονοποίηση του κράτους πρόνοιας —αν όχι του πολιτικού στοιχείου εν γένει— και στην εν ονόματι της ελευθερίας συνηγορία υπέρ των ανισοτήτων (Brown 2019: 2).

Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει, μέσω των δύο συγκεκριμένων εργαλείων ανάλυσης, τις σχέσεις εξουσίας ως προς τους πιστωτές και τις δηλώσεις των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης εντοπίζοντας ομοιότητες και διαφορές, αλλά και τι επέλεξε ο εκάστοτε αρχηγός να υποστηρίξει. Η έρευνα εξετάζει τις σχέσεις με τους πιστωτές ως πυρηνικό στοιχείο των σχέσεων εξουσίας (Laclau & Mouffe 2021), αλλά και τα είδη των δηλώσεων των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης με βάση συγκεκριμένες κατηγοριοποιήσεις (Van Leeuwen

Διάγραμμα 1. Το ελληνικό δημόσιο χρέος ως προς το ελληνικό ΑΕΠ (Trading Economics 2022).

& Wodak 1999, Fairclough 2003). Επιχειρεί να αποκαλύψει τι πραγματικά αντέτεινε η εκάστοτε αξιωματική αντιπολίτευση στο περιεχόμενο των Μνημονίων, στα οποία η οικονομική αποτελεσματικότητα —βασική αρχή της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας (Ταστσόγλου 2022)— εκδηλώθηκε υπό όρους μείωσης κόστους και λιτότητας (Lapavitsas et al. 2012: 180, Ladi 2014: 202, Papatheodorou 2015, Mylonas 2019: 97, Rori 2020: 1024).

Το περιεχόμενο της περιόδου 2010-2018

Ως περιεχόμενο ορίζεται η νοητά προσλαμβανόμενη δομή των ιδιοτήτων μιας κοινωνικής κατάστασης που αφορούν την παραγωγή και την κατανοήση του Λόγου (Van Dijk 2001: 356). Οι γνώσεις σχετικά με το περιεχόμενο περιλαμβάνουν τις θέσεις των εμπλεκόμενων ατόμων, τις πολιτικές καταβολές τους, τα πλαίσια δράσης τους, τις ημερομηνίες εκφώνησης των ομιλιών τους, όπως και λοιπά στοιχεία που σχετίζονται με την ταυτότητά τους. Η συγκεκριμένη έρευνα αφορά την περίοδο 2010-2018, όταν η ελληνική οικονομία βρισκόταν υπό καθεστώς επιτήρησης από διεθνείς θεσμούς (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο), οι οποίοι

διέθεσαν ως δάνειο πακτωλό χρημάτων για τη διάσωσή της μέσω τριών ΜΚ. Κάθε ΜΚ συνοδευόταν και από κάποιο Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής [ΜΠΔΣ] σε ύστερο χρόνο, ούτως ώστε να λαμβάνονται επιπλέον μέτρα στην περίπτωση εκτροχιασμού του αρχικού προγράμματος.

Το φθινόπωρο του 2009 εξελέγη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υπό τον Γιώργο Παπανδρέου (η μόνη αυτοδύναμη κυβέρνηση κατά την περίοδο ισχύος των Μνημονίων). Η κυβέρνηση βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα δημόσιο χρέος το οποίο είχε αυξηθεί κατακόρυφα —ονομαστικά και πραγματικά— από την αυγή του 21ου αιώνα (Kouvelakis 2011: 22, Country Economy 2022). Η διαφορά των επιτοκίων μεταξύ των ελληνικών και των γερμανικών δεκαετών ομολόγων είχε οξυνθεί επικίνδυνα και οι κοι αξιολόγησης υποβάθμισαν πάραυτα την ελληνική οικονομία, η οποία αδυνατούσε να δανειστεί από τις διεθνείς αγορές (Lapavitsas et al. 2012: 99, Ladi 2014: 193, Moury et al. 2021: 13). Στις 23 Απριλίου 2010 ο πρωθυπουργός ανακοίνωσε την προσφυγή του ελληνικού κράτους στον μηχανισμό στήριξης που είχε θεσπίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση λίγους μήνες νωρίτερα. Στο Α' ΜΚ πρωθυπουργός ήταν ο Γιώργος Παπανδρέου και αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης, δηλαδή του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας που κυβερνούσε από το 2004 έως το 2009, ο Αντώνης Σαμαράς, όπως και στο Α' ΜΠΔΣ που ακολούθησε. Ο Αντώνης Σαμαράς και η ΝΔ καταψήφισαν τα δύο αυτά προγράμματα.

Τον Οκτώβριο του 2011 η κυβέρνηση Παπανδρέου συμπλήρωσε δύο χρόνια στην εξουσία. Ωστόσο, η ήδη διαφανόμενη αποτυχία του Α' ΜΚ (Lapavitsas et al. 2012, Βαρουφάκης 2014) σε συνδυασμό με μια ασυμφωνία μεταξύ των διεθνών θεσμών και του πρωθυπουργού, που σχεδίαζε να διεξαγάγει δημοψήφισμα, οδήγησαν στην παραίτησή του. Με την υποστήριξη της ΝΔ και του ΛΑΟΣ, που μαζί με το ΠΑΣΟΚ σχημάτισαν συγκυβέρνηση, ο τεχνοκράτης Λουκάς Παπαδήμος ορίστηκε πρωθυπουργός κοινής αποδοχής τον Νοέμβριο του 2011. Επομένως, ως αξιωματική αντιπολίτευση εκείνη την περίοδο θεωρούνταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος —με γενική γραμματέα την

Αλέκα Παπαρήγα—, καθώς ήταν το τρίτο κόμμα των εκλογών του 2009. Το ΚΚΕ κατηγορείτο από την κυβέρνηση και την αντιπολίτευση ότι υπέθαλπε είτε τις διαδηλώσεις είτε τις απεργιακές κινητοποιήσεις της εποχής. Στο Β' ΜΚ, το οποίο εισηγήθηκε η κυβέρνηση Παπαδήμου, το ΚΚΕ ήταν ακόμα το πιο ισχυρό εκλογικά κόμμα της Αριστεράς, τουλάχιστον με βάση τις εκλογές του 2009.

Τον Μάιο του 2012 διεξήχθησαν εκλογές και κανένα κόμμα δεν μπόρεσε να σχηματίσει κυβέρνηση. Οι εκλογές επαναλήφθηκαν τον Ιούνιο και τότε σχηματίστηκε πάλι κυβέρνηση τριών κομμάτων, αποτελούμενη από το πρώτο κόμμα, τη ΝΔ του Αντώνη Σαμαρά, το ΠΑΣΟΚ και τη Δημοκρατική Αριστερά. Αξιωματική αντιπολίτευση αναδείχθηκε ο ΣΥΡΙΖΑ, με αρχηγό τον Αλέξη Τσίπρα, καθώς βγήκε δεύτερο κόμμα στις εκλογές. Ο ΣΥΡΙΖΑ ως κόμμα μεγάλωσε εκλογικά εντός 'πυκνού πολιτικού χρόνου' (Σταυρακάκης κ.ά. 2015: 69) την περίοδο των δύο πρώτων Μνημονίων. Αν και το 2009 ήταν το πέμπτο κόμμα, το 2012 εξελέγη αξιωματική αντιπολίτευση και τον Ιανουάριο του 2015 ανήλθε στην κυβέρνηση.

Ο ΣΥΡΙΖΑ συγκυβέρνησε με το κόμμα των Ανεξάρτητων Ελλήνων. Η χώρα βρισκόταν σε επιβαρυσμένη κατάσταση, ενώ το κλίμα χειρότερευε εξαιτίας της δυσπιστίας των διεθνών θεσμών (Moury et al. 2021: 52) απέναντι σε μια συγκυβέρνηση που προεκλογικά ανέπτυξε αντι-μνημονιακό Λόγο, ενώ και μετά την εκλογή της επιδείκνυε—αρχικά, τουλάχιστον—απροθυμία να συνεργαστεί υπό το ίδιο πλαίσιο (Σαμαράς, Κολοβός & Παπαγιάννη 2015: 61, Mudde 2017). Το διαφαινόμενο αδιέξοδο λύθηκε μέσω εκ νέου προσφυγών στην κάλπη το καλοκαίρι του ιδίου έτους, μία φορά για δημοψήφισμα (όπου η συγκυβέρνηση έθετε το ερώτημα αν θα γίνει αποδεκτή η πρόταση των δανειστών για σύναψη νέου ΜΚ) και μία για νέες εθνικές εκλογές. Στις τελευταίες αναδείχθηκε ξανά η ίδια δικομματική συγκυβέρνηση. Ωστόσο, ο ΣΥΡΙΖΑ υπέστη πλήγμα με την επιλογή του να πορευθεί στη σύναψη νέου ΜΚ, καθώς έχασε πολλά στελέχη από τον χώρο της ριζοσπαστικής Αριστεράς, τα οποία δεν επιθυμούσαν να συνεργαστούν με τους διεθνείς θεσμούς.

Στο Γ' ΜΚ πρωθυπουργός ήταν ο Αλέξης Τσίπρας και πρόεδρος της ΝΔ, ως αξιωματικής αντιπολίτευσης, ο Βαγγέλης Μείμαράκης, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Αντώνη Σαμαρά μέχρι να διεξαχθούν οι εσωκομματικές εκλογές. Ο Βαγγέλης Μείμαράκης, όπως φαίνεται και στον Λόγο του, κατηγορούσε την κυβέρνηση Τσίπρα πως προωθούσε ένα 'νεοφιλελεύθερο αριστερό' Μνημόνιο. Στα Δ' και Ε' ΜΠΔΣ πρωθυπουργός ήταν ο Αλέξης Τσίπρας και πρόεδρος της ΝΔ ο Κυριάκος Μητσοτάκης, νικήτης των προαναφερθεισών εσωκομματικών εκλογών, ο οποίος επένδυσε στη μεταστροφή της κυβέρνησης Τσίπρα προς τον νεοφιλελευθερισμό ασκώντας δριμεία κριτική.

Η θεωρία του Λόγου

Η ανάλυση Λόγου έχει τη δυνατότητα να ανωθεί την ιδεολογία του υποκειμένου που εκφέρει τον Λόγο στην επιφάνεια. Αυτό σχετίζεται έμμεσα και με την αντικειμενικότητα περιγραφής του κόσμου και της πραγματικότητας, καθώς ο Λόγος ουσιαστικά συντίθεται από ερμηνείες γύρω από το πώς λειτουργεί και γίνεται κατανοητός ο κόσμος (Phillips & Jørgensen 2009: 18). Ως προς την αντικειμενικότητα, ο Λόγος τελεί ως δείκτης, μία σταθερά που επιτρέπει στον αναλυτή να χρησιμοποιεί ίδια μέτρα και σταθμά για διαφορετικά (υπο)κείμενα κι έτσι να εξάγει με τρόπο κατά το δυνατόν αντικειμενικό συμπεράσματα γύρω από την ιδεολογία που τα διέπει. Από την άλλη, η ιδεολογία συμβάλλει a priori στην άρθρωση του Λόγου του υποκειμένου εκφοράς. Η ανάλυση Λόγου έρχεται να καταδείξει αυτήν την προγενέστερη συμβολή μιας ή περισσότερων ιδεολογιών στην άρθρωση του εκάστοτε Λόγου. Ο Λόγος είναι το όχημα στο οποίο επιβαίνουν οι ιδεολογίες (Πλειός 2001: 173). Με αυτόν τον τρόπο η ανάλυση δύναται ταυτόχρονα να ενισχύει, αλλά και να θέτει διαρκώς υπό αμφισβήτηση την αντικειμενικότητα στον Λόγο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει πως και ο εκάστοτε αναλυτής δεν διακατέχεται εκ των προτέρων από το πνεύμα συγκεκριμένων ιδεολογιών (Fairclough 2003: 129).

Για τη διερεύνηση των ομιλιών χρησιμοποιούνται δύο ει-
δών εργαλεία: οι σχέσεις και οι δηλώσεις.

Η ανάλυση των σχέσεων που περιγράφονται ή υπονοούνται σε έναν Λόγο επιτρέπει στον ερευνητή να φέρει στην επιφάνεια σχέσεις εξουσίας (Wodak & Meyer 2009: 10). Οι ίδιες οι σχέσεις αναλύονται με δύο επιμέρους εργαλεία. Το πρώτο είναι οι σχέσεις διαφοράς [relations of difference]. Οι συγκεκριμένες σχέσεις δεν προκύπτουν τόσο από την εξουσία ως αντικείμενο, αλλά από τα χρησιμοποιούμενα στον Λόγο στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά χρησιμοποιούνται για να ισχυροποιήσουν, αμφισβητήσουν ή ανατρέψουν τις υπονοούμενες σχέσεις κι έτσι αναδεικνύεται η θέση του υποκειμένου εκφοράς απέναντι στη νομιμοποίηση που απολαμβάνουν συγκεκριμένες υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας. Το δεύτερο εργαλείο είναι οι υπό περιγραφή σχέσεις. Οι σχέσεις εξουσίας που προκύπτουν σε έναν κόσμο οζυμένων οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων (Piketty 2014, Paratheodorou 2015) δεν αποτιμώνται με τον ίδιο τρόπο από όλους. Άλλοι τις αποδέχονται, άλλοι θέλουν να τις αλλάξουν προς όφελός τους και άλλοι τις θεωρούν αστήρικτες, αυθαίρετες. Οι Laclau & Mouffe (2021: 250) παρουσιάζουν τρία πιθανά είδη θέσεων του υποκειμένου απέναντι στις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας. Η πρώτη θέση είναι η θεώρησή τους ως σχέσεων υποταγής. Σε αυτή την περίπτωση, το υποκείμενο πιστεύει πως πρέπει να συμμορφωθεί ως προς την ισχύ των σχέσεων αυτών, τις οποίες θεωρεί λογικές και νομιμοποιημένες. 'Οι σχέσεις υποταγής, αυτές καθαυτές, δεν μπορούν να είναι ανταγωνιστικές σχέσεις'. Η δεύτερη θέση είναι η σύλληψή τους ως σχέσεων καταπίεσης. Η καταπίεση έγκειται στο ότι το υποκείμενο θεωρεί πως μπορεί και δικαιούται να ελπίζει να ανέλθει ανταγωνιστικά εντός ενός συγκεκριμένου πλέγματος εξουσίας, χωρίς όμως να θεωρεί ότι αυτό το πλέγμα πρέπει να αλλάξει ή να ανατραπεί. Είναι σχέσεις που 'έχουν μετατραπεί σε τόπους ανταγωνισμών'. Τέλος, η τρίτη θέση είναι η αντιμετώπιση των σχέσεων αυτών ως σχέσεων κυριαρχίας. Το υποκείμενο αμφισβητεί τη λογική και τη νομιμοποίηση ενός συγκεκριμένου πλέγματος εξουσίας και πιστεύει ότι αυτό θα πρέπει να ανατραπεί, καθώς είναι αυθαίρετο.

Δύο εργαλεία ανάλυσης χρησιμοποιούνται και για τις δηλώσεις. Το πρώτο είναι οι τρόποι άντλησης νομιμοποίησης [categories of legitimation] τους οποίους επιστρατεύει το υποκείμενο εκφοράς για να αιτιολογήσει όσα αναφέρει (Van Leeuwen & Wodak 1999). Οι πιθανές κατηγορίες είναι τέσσερις. Η πρώτη αναφέρεται στην εξουσιοδότηση [authorization legitimation], όπου το υποκείμενο εκφοράς επικαλείται κάποιες αυθεντίες, όπως επιστημονικούς φορείς, φιλοσόφους, νόμους, διεθνείς οργανισμούς ή ακόμα και τον λαό. Η δεύτερη είναι η λογική αιτιολόγηση [rationalization legitimation] και αφορά την προσπάθεια του ομιλούντος να παρουσιάσει κοινωνικές σχέσεις, ιδέες και πολιτικές ως αποτέλεσμα λογικής επεξεργασίας ή πραγματισμού είτε ως φυσική εξέλιξη των πραγμάτων. Η τρίτη κατηγορία είναι η ηθική αποτίμηση [moral evaluation legitimation] και περιλαμβάνει κρίσεις για υποκείμενα ή αντικείμενα με βάση την προσωπική του ηθική ή την κοινή γνώμη. Η τέταρτη και τελευταία κατηγορία είναι η μυθοποίηση [mythopoesis legitimation], η οποία προκύπτει μέσα από την αφήγηση επιμέρους ιστοριών και τον τρόπο ενσωμάτωσής τους στον Λόγο. Το δεύτερο εργαλείο είναι τα είδη δηλώσεων [types of statement]. Ο Fairclough (2003: 109) συνέλαβε τα είδη αυτά ως διακυβεύσεις του Λόγου και τα διέκρινε σε τρεις επιμέρους κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τα γεγονότα [statements of fact]. Πρόκειται για πραγματικά περιστατικά, άσχετα αν δεν παρουσιάζονται ούτε σφαιρικά ούτε αντικειμενικά. Η δεύτερη εμπεριέχει προβλέψεις και υποθέσεις [‘irrealis’ statements], δηλαδή στοιχεία που αφορούν μάλλον το μέλλον και παρουσιάζονται προς αιτιολόγηση συγκεκριμένων συμπεριφορών και δράσεων. Η τελευταία κατηγορία είναι οι αποτιμήσεις [evaluations], οι οποίες μπορεί να διάκεινται είτε αρνητικά είτε θετικά απέναντι στα υποκείμενα ή αντικείμενα που κρίνουν.

Η μέθοδος της έρευνας

Κατά τον Gee (2011: 8, 68) η ανάλυση Λόγου επιμερίζεται σε δύο γενικές κατηγορίες: την περιγραφική και την κριτική. Στην ανά χειράς έρευνα η μέθοδος που ακολουθείται είναι η κριτική ανάλυση Λόγου, η οποία ουσιαστικά αντιμετωπίζει την υπό χρήση γλώσσα ως μέρος ενός συνόλου κοινωνικών πρακτικών από τις οποίες εκπορεύεται και ταυτόχρονα τις υπαγορεύει. Ένα υποκείμενο έχει κάποιες αξίες, πεποιθήσεις, απόψεις γύρω από την ερμηνεία της πραγματικότητας (Phillips & Jørgensen 2009). Αυτές εκφράζονται διά της συγκρότησης ενός —ατομικού κατά το μάλλον ή ήττον— Λόγου. Κατά την ανάλυση, ο αναλυτής αντιμετωπίζει το κείμενο ως ρηματικό πόρο ενός Λόγου. Οι ρηματικοί πόροι επιτελούν τέσσερις λειτουργίες παράλληλα. Αποτελούν προϊόν πρακτικών ή άλλων κειμένων, σχεδιάζονται ώστε να επηρεάζουν άλλες πρακτικές και κείμενα, εξηγούν τετελεσμένες ή σύγχρονες πράξεις και λειτουργούν προσανατολιστικά για μελλοντικές (Kuhn et al. 2008: 163). Ένας ρηματικός πόρος είναι το μέσο διά του οποίου το υποκείμενο εκφοράς αρθρώνει τον Λόγο του και παράλληλα το μέσο διά του οποίου ο αναλυτής εξηγεί το πώς προσανατολίζεται ο Λόγος γύρω από συγκεκριμένα αντικείμενα και υποκείμενα. Στην έρευνα αυτή οι ρηματικοί πόροι είναι ομιλίες των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Τα εργαλεία ανάλυσης προέρχονται επί το πλείστον από θεωρητικούς της κριτικής ανάλυσης Λόγου. Ως σχέσεις νοούνται (α) οι σχέσεις διαφοράς (Wodak & Meyer, 2009) και (β) οι υπό περιγραφή σχέσεις. Ως σχέσεις διαφοράς εννοούνται και κάποιες εύλογες υποθέσεις του ερευνητή που δεν αναφέρονται ρητά από τον ομιλητή, αλλά υπονοούνται με βάση τα όσα ισχυρίζεται. Οι σχέσεις διαφοράς χρησιμεύουν εν προκειμένω ώστε να καταδειχθεί είτε πώς ο εκάστοτε αρχηγός αντιλαμβάνεται το προς ψήφιση πρόγραμμα και την κυβέρνηση είτε τα βασικά σημεία του Λόγου του που στοιχειοθετούν διαφορά. Ως υπό περιγραφή σχέσεις εννοούνται οι τρεις κατηγορίες σχέσεων

(υποταγής, καταπίεσης, κυριαρχίας) που προτείνουν οι Laclau & Mouffe (2021). Αυτό το εργαλείο ανάλυσης αποσκοπεί στο να ερευνηθεί πώς ο εκάστοτε αρχηγός αντιλαμβάνεται τη σχέση με τους πιστωτές εν γένει. Οι σχέσεις εξουσίας στον Λόγο φανερώνουν την αυτοτοποθέτηση ενός υποκειμένου εντός ενός δεδομένου συστήματος εξουσίας.

Στις δηλώσεις χρησιμοποιούνται ως εργαλεία ανάλυσης οι δύο προαναφερθείσες κατηγοριοποιήσεις που πρότειναν οι Van Leeuwen & Wodak (1999) και ο Fairclough (2003) αντίστοιχα. Οι τρόποι άντλησης νομιμοποίησης αναλύονται σε τέσσερις κατηγορίες (εξουσιοδότηση, λογική αιτιολόγηση, ηθική αποτίμηση και μυθοποίηση), ενώ τα είδη δηλώσεων σε τρεις (γεγονότα, προβλέψεις/υποθέσεις, αποτιμήσεις). Οι τρόποι αυτοί φανερώνουν τη στάση του υποκειμένου απέναντι στο νομοσχέδιο, ενώ τα είδη δηλώσεων σχετίζονται με τον βαθμό στον οποίο τα επιχειρήματά του είναι πραγματιστικά, αξιολογικά ή βασίζονται σε υποθέσεις.

Πίνακας 1. Τα εργαλεία ανάλυσης της έρευνας

Εργαλείο ανάλυσης	Κατηγοριοποίηση	Κατηγορίες
Σχέσεις	Σχέσεις διαφοράς	
	Υπό περιγραφή σχέσεις	Σχέσεις υποταγής
		Σχέσεις καταπίεσης
		Σχέσεις κυριαρχίας
Δηλώσεις	Τρόποι άντλησης νομιμοποίησης	Εξουσιοδότηση
		Λογική αιτιολόγηση
		Ηθική αποτίμηση
		Μυθοποίηση
	Είδη δηλώσεων	Γεγονότα
		Προβλέψεις/υποθέσεις
		Αποτιμήσεις

Η ανάλυση Λόγου θέτει ερωτήματα. Στην παρούσα μελέτη τα ερωτήματα του Πίνακα 1 απαντώνται σε ομιλίες που εκφωνήθηκαν από τους αρχηγούς της αξιωματικής αντιπολίτευσης (ενός σε κάθε ημερομηνία) στην ελληνική Βουλή κατά τις ημερομηνίες ψήφισης των τριών Μνημονίων Κατανόησης και των πέντε Μεσοπρόθεσμων Πλαισίων Δημοσιονομικής Στρατηγικής. Οι αρχηγοί επελέγησαν με βάση το κόμμα που είχε την αμέσως μικρότερη εκλογική δύναμη μετά το κυβερνών κόμμα ή τα κόμματα που συμμετείχαν στην κυβέρνηση. Αυτό αναφέρεται επειδή μόνο η πρώτη κυβέρνηση της περιόδου 2010-2018 ήταν μονοκομματική. Στον Πίνακα 2 παρατίθενται οι υπό ανάλυση ομιλίες.

Πίνακας 2. Οι υπό ανάλυση ομιλίες της έρευνας

Αρ.	Ομιλητής	Κόμμα	N/σ	Κυβέρνηση	Ημ/νία
1	Αντώνης Σαμαράς	ΝΔ	Α' ΜΚ	Παπανδρέου	06.05.2010
2	Αντώνης Σαμαράς	ΝΔ	Α' ΜΠΔΣ	Παπανδρέου	29.06.2011
3	Αλέκα Παπαρήγα	ΚΚΕ	Β' ΜΚ	Παπαδήμου	12.02.2012
4	Αλέξης Τσίπρας	ΣΥΡΙΖΑ	Β' ΜΠΔΣ	Σαμαρά	07.11.2012
5	Αλέξης Τσίπρας	ΣΥΡΙΖΑ	Γ' ΜΠΔΣ	Σαμαρά	09.05.2014
6	Βαγγέλης Μείμαράκης	ΝΔ	Γ' ΜΚ	Τσίπρα	14.08.2015
7	Κυριάκος Μητσοτάκης	ΝΔ	Δ' ΜΠΔΣ	Τσίπρα	18.05.2017
8	Κυριάκος Μητσοτάκης	ΝΔ	Ε' ΜΠΔΣ	Τσίπρα	14.06.2018

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται με βάση τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης σε κάθε νομοσχέδιο που ετίθετο προς ψήφιση. Πρόκειται για πέντε διαφορετικά πρόσωπα. Ωστόσο, ο Αντώνης Σαμαράς, ο Αλέξης Τσίπρας και ο Κυριάκος Μητσοτάκης διετέλεσαν αρχηγοί της αξιωματικής αντιπολίτευσης σε δύο διαφορετικά νομοσχέδια, οπότε αναλύονται από δύο ομιλίες τους. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Πρώτον, για να μελετηθεί η περίοδος των Μνημονίων δεν γίνεται να

μη ληφθούν υπ' όψιν τα ΜΠΔΣ. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, επί παραδείγματι, ο Αλέξης Τσίπρας ως αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης θα εξαιρείτο, καθώς ως τέτοιος μίλησε μόνο σε δύο ΜΠΔΣ. Δεύτερον, οι τρεις προαναφερθέντες χρημάτισαν στη θέση αυτή περισσότερο καιρό από τους υπολοίπους, ενώ η ανάλυση δύο ομιλιών συνεισφέρει στην έρευνα, καθώς επιτρέπει να εξαχθούν συμπεράσματα και για τις μεταβολές και προσαρμογές που υπέστησαν οι Λόγοι τους. Όλες οι ομιλίες αντλήθηκαν από την ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων (www.hellenicparliament.gr) σε ηλεκτρονική μορφή με βάση τα πρακτικά των σχετικών συνεδριάσεων.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης Λόγου ανά αρχηγό Αντώνης Σαμαράς

Ο Αντώνης Σαμαράς αναφέρεται στο Α' ΜΚ σε *'τυφλή βία'*, στις *'ευθύνες'* του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου, προτείνει *'ιδιωτικοποιήσεις'*, ενώ σχολιάζει το υπό ψήφιση νομοσχέδιο και θέτει *'κόκκινες γραμμές'*. Στο Α' ΜΠΔΣ επικαλείται την *'κατάρρευση'* της χώρας, αναφέρει πως η κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ αποφεύγει να στοιχειοθετεί όσα ισχυρίζεται και της επιρρίπτει ευθύνες.

Οι σχέσεις διαφοράς που παρουσιάζει στο Α' ΜΚ αφορούν το πολιτικό σύστημα (*'παλαιό ΠΑΣΟΚ'*, *'πολιτικό σύστημα σε αυτοσυντηρητισμό'*), τον λαϊκισμό —στον οποίο επιτίθεται παρά τα απτά προβλήματα της χώρας— (*'καταξίωσε τον λαϊκισμό στην Ελλάδα'*, *'λαϊκισμός τότε, λαϊκισμός και σήμερα'*) και τον κρατισμό (*'κρατιστές ήταν στο ΠΑΣΟΚ... κρατιστές είναι και τώρα'*), ενώ επιρρίπτει ευθύνες στην κυβέρνηση εξαιρώντας την παράταξη που εκπροσωπεί ο ίδιος (*'οι ευθύνες σας που μας φέρατε ως εδώ'*, *'εσείς μας οδηγήσατε'*, *'τα spreads επί των ημερών σας εκτοξεύτηκαν'*, *'πρωτόγνωρη όξυνση που προσφέρατε με την ομιλία σας'*). Ταυτόχρονα, επικαλείται την τρέχουσα συγκυρία ως επείγουσα (*'κρίσιμη ώρα'*, *'δύσκολες αποφάσεις'*) θέλοντας να τη διακρίνει από άλλες του παρελθόντος. Ζητάει περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις (*'Θέλε-*

τε να μαζέψετε χρήματα, κόβετε μισθούς, συντάξεις των 700 ευρώ, αλλά για ιδιωτικοποίηση τίποτα’), δηλώνοντας πως η κρατική περιουσία είναι πρόβλημα (‘έχουμε τέτοια τεράστια περιουσία. Φταίμε και εμείς γι’ αυτό’). Οι αντίστοιχες σχέσεις διαφοράς στο Α ΜΠΔΣ προκύπτουν από τις αναφορές του σε ‘κατάρρευση’ (λέξη που χρησιμοποιεί τέσσερις φορές σε μία παράγραφο) της ελληνικής οικονομίας, σε απόδοση ευθυνών για την κρίση (‘μεγαλύτερα ελλείμματα’, ‘οι αριθμοί δείχνουν τη δική τους ευθύνη’) και στην —επίκλησή του στην— αλήθεια (‘να λέμε στους εταίρους μας την αλήθεια’, ‘γιατί αυτή είναι η αλήθεια’). Παράλληλα, αρκετά σημαντική σχέση διαφοράς στον Λόγο του αποτελεί ο τρόπος που επιλέγει να υποστηρίξει την καταψήφιση του προγράμματος (‘αυτή τη στιγμή δεν κρίνεται το αν θα καταρρεύσουμε ή όχι. Κρίνεται το αν θα κάνουμε ένα ακόμα μοιραίο βήμα προς την τελική κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας’), ισχυριζόμενος ουσιαστικά πως δεν θα καταρρεύσει αμετάκλητα η ελληνική οικονομία.

Ο Αντώνης Σαμαράς αντιλαμβάνεται τις σχέσεις με τους πιστωτές ως ‘σχέσεις υποταγής’ (‘θα εγγυηθούμε’, ‘καμία σκέψη για αναδιάρθρωση χρέους’, ‘είπαμε “ναι” στην Ευρώπη’, ‘να λέμε την αλήθεια στους εταίρους μας’), παρά το γεγονός ότι επιλέγει να καταψηφίσει τόσο το Α ΜΚ, όσο και το Α ΜΠΔΣ. Παρόλα αυτά, στην ομιλία του στο Α ΜΚ σκιαγραφεί και ‘σχέσεις καταπίεσης’ σε ήσσονα βαθμό (‘ουσιαστική εξάρτηση της χώρας από ξένους ελεγκτικούς μηχανισμούς’, ‘να βοηθήσουμε τη χώρα να βγει από αυτό το φαύλο κύκλο μια ώρα αρχύτερα’).

Ως προς τους τρόπους άντλησης νομιμοποίησης, αν και παρουσιάζει τρεις από τις τέσσερις στρατηγικές σε κάθε ομιλία του, στηρίζεται περισσότερο στη μυθοποίηση και την εξουσιοδότηση. Παραδείγματα μυθοποίησης στον Λόγο του αποτελούν τα ακόλουθα: ‘φέρνετε την κοινωνική έκρηξη ακόμη πιο κοντά’, ‘βεβήλωση μνημείων’, ‘μοιραίο βήμα προς την τελική κατάρρευση’. Η δε εξουσιοδότηση έγκειται στις επικλήσεις του προς τον διοικητή της Τραπέζης της Ελλάδος και σε μία έκθεση της ΑΔΕΔΥ.

Ως προς τα είδη δηλώσεων, ο Αντώνης Σαμαράς επιλέγει και τα τρία στον Λόγο του. Προτιμά, όμως, τις αποτιμήσεις και λιγότερο όλων τις προβλέψεις/υποθέσεις. Οι αποτιμήσεις του φαίνονται στα ακόλουθα παραδείγματα: ‘αμηχανία ΠΑ-ΣΟΚ’, ‘εποχές σύγχυσης, αναταράξεων’, ‘δείχνουν τη δική τους ευθύνη’, ‘το πρόγραμμα κρίνεται από τα αποτελέσματα’. Σε δεύτερο επίπεδο χρησιμοποιεί γεγονότα (‘υποβαθμίσεις πιστοληπτικής ικανότητας’, ‘χρηματιστήριο, για να μην πω υποβρύχια’, ‘μεγαλύτερα ελλείμματα’) και λιγότερο προβλέψεις/υποθέσεις (‘προβλέψεις για πρόσθετα μέτρα’, ‘απέδειξα χθες ότι το πρόγραμμα αυτό δεν βγαίνει’). Στηρίζεται, λοιπόν, στην αποτυχία της κυβέρνησης αποτιμώντας το έργο της και αναφέροντας συγκεκριμένα γεγονότα.

Αλέκα Παπαρήγα

Η Αλέκα Παπαρήγα στο Β’ ΜΚ επιλέγει να ασχοληθεί με τον ‘χρεοκοπημένο ελληνικό λαό’ (‘φθηνή εργατική δύναμη’, ‘η χρεοκοπία έρχεται’), έναν δυνητικό εμφύλιο (‘κανένας λαός δεν ξεκινάει εμφύλιο από μόνος του’, ‘τον απαράδεκτο συμβιβασμό τον κάναμε’), αλλά και τον φόβο διά του οποίου η τότε κυβέρνηση, κατά την ίδια, τρομοκρατούσε τον λαό (‘αν ήταν να σώσετε την Ελλάδα, γιατί χρειάζεται τέτοια τρομοκρατία’).

Ως προς τις σχέσεις διαφοράς, επιχειρηματολογεί γύρω από το μέγεθος της καταστροφής του Μνημονίου (‘δεν ενδιαφερόμαστε για μια σωσμένη Ελλάδα με χρεοκοπημένο λαό’, ‘ακόμα και αν αναπτύξει την ανταγωνιστικότητά της η Ελλάδα, οι άλλες χώρες θα την αναπτύξουν πιο πολύ’), ενώ παρουσιάζει κάποιες σχέσεις διαφοράς αξιοσημείωτες σχετικά με τις διαδηλώσεις (‘το μεγαλύτερο μέρος των κουκουλοφόρων είναι δικοί σας μηχανισμοί’, ‘δεν θα παρασύρονταν ενδεχομένως και παιδιά’). Επίσης, εννοιολογεί γύρω από την κρίση (‘κάποια μορφή άγριας χρεοκοπίας έρχεται μπροστά μας’, ‘η κρίση του καπιταλισμού είναι κλασική’, ‘πρόκειται για βαθύτατη κρίση του καπιταλιστικού δρόμου ανάπτυξης και όχι του παραγωγικού μοντέλου, όχι κρίση χρέους’), προσφέροντας μία

—συνήθη στα πλαίσια του κομμουνισμού— μαρξιστική εκδοχή: ισχυρίζεται πως το πρόβλημα είναι συστημικό, του καπιταλισμού, και πως η μερίδα του λέοντος των ευθυνών δεν βαρύνει τα πρόσωπα που κυβέρνησαν. Παράλληλα, στον αντίποδα της ‘κρίσιμότητας των στιγμών’, την οποία στη συζήτηση για το Α΄ ΜΚ είχαν επικαλεστεί οι εκπρόσωποι και της τότε κυβέρνησης αλλά και της αξιωματικής αντιπολίτευσης, εκείνη επιλέγει να προτάξει την ‘πρωτοφανή ιδεολογική τρομοκρατία’ (‘τα γνωστά παπαγαλάκια’, ‘οι τρομοκράτες τρομοκρατούν’).

Ως προς τις σχέσεις στον Λόγο της παρουσιάζει μόνο ‘σχέσεις κυριαρχίας’ (‘έχετε υπογράψει, λοιπόν, ένα άλλο Μνημόνιο, το οποίο λέει το εξής, ότι στην Ελλάδα δεν θα υπάρχει μόνο φθηνή εργατική δύναμη, πάμφθηνη, τζάμπα, στην Ελλάδα θα εξασφαλίσουμε να μη γίνονται απεργίες, κινητοποιήσεις, διαδηλώσεις και να γίνει το Σύνταγμα μία μεγάλη υγειονομική ζώνη’, ‘θα σας πετάξουν έξω’). Αυτή της η τάση δείχνει πως θεωρεί τις υφιστάμενες σχέσεις με τους πιστωτές αυθαίρετες και άδικες.

Τρεις στρατηγικές άντλησης νομιμοποίησης, σε διαφορετική μεταξύ τους αναλογία, συνυπάρχουν στον Λόγο της Αλέκας Παπαρήγα, με την εξουσιοδότηση να υστερεί. Βασίζεται στην ηθική αποτίμηση (‘οι τρομοκράτες τρομοκρατούν’, ‘ο λαός του συστήματος’, ‘κινδυνολογείτε’, ‘έκανε τη βρόμικη δουλειά’ η σοσιαλδημοκρατία), τη λογική αιτιολόγηση (‘δεν ενδιαφερόμαστε για μια σωσμένη Ελλάδα με χρεοκοπημένο λαό’, ‘το Μνημόνιο έφερε τη φτώχεια του λαού’, ‘δίχως πάμφθηνη εργατική δύναμη δεν υπάρχει στοιχειώδης κερδοφορία’) και τη μυθοποίηση (‘να γίνει το Σύνταγμα μία μεγάλη υγειονομική ζώνη’, ‘και η χρεοκοπία θα έρθει και ο πόλεμος θα έρθει’).

Ως προς τα είδη δηλώσεων, η γ.γ. του ΚΚΕ χρησιμοποιεί και τα τρία είδη στον Λόγο της και, μάλιστα, σε μεγάλη ποικιλία. Στηρίζεται κυρίως σε προβλέψεις/υποθέσεις (‘έρχεται η μεγάλη χρεοκοπία’, ‘το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, ούτε αυτό θα φέρει την ανάπτυξη’, ‘ανάκαμψη και αναζωογόνηση δεν θα έχετε’, ‘δεν αγνοούμε τους κινδύνους που απειλούν τον λαό στην πορεία’, ‘την Ελλάδα, και όχι μόνο, είναι πολύ πιθανό να

την πετάξουν από την ευρωζώνη και από την ΕΕ’), ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζει και πολλά γεγονότα (‘βούλιαξε η Αθήνα’, ‘το έχετε πει εκατό χιλιάδες φορές’, ‘ο φασισμός στην Ελλάδα ήρθε όταν...’), αλλά και πολλές αποτιμήσεις (‘προτοφανής ιδεολογική τρομοκρατία’, ‘αρκετές δόσεις φρούδων ελπίδων’, ‘βαθύτατη κρίση’, ‘η συνταγή ήταν ταξική, δεν ήταν λάθος’, ‘δεν υπάρχει άλλη λύση’).

Αλέξης Τσίπρας

Οι δύο ομιλίες του Αλέξη Τσίπρα επιχειρούν σχεδόν αποκλειστικά κριτική στην κυβέρνηση. Ωστόσο, παρατηρήθηκε κάποια διαφοροποίηση. Στο Β’ ΜΠΔΣ η κριτική επιμερίζεται στην προπαγάνδα της κυβέρνησης (‘οι δηλώσεις Σαμαρά’ ‘το λόμπι της δραχμής’, ‘οι “κόκκινες γραμμές”’) και στις πολιτικές της (‘ένσταση αντισυνταγματικότητας’, ‘δεν λογαριάζετε το Σύνταγμα’, ‘ανακεφαλαιοποίηση τραπεζών’), ενώ στο αντίστοιχο Γ’ στοχεύει κυρίως στην κυβερνητική προπαγάνδα (‘η επιχειρηματολογία σας γίνεται εξόχως αντιφατική’, ‘λέτε ψέματα ότι τα Μνημόνια τελείωσαν’, ‘έχετε δεσμευτεί για...’).

Ο Αλέξης Τσίπρας επιδαψιλεύει σχέσεις διαφοράς. Στο Β’ ΜΠΔΣ υποδεικνύει τη διαφορά μεταξύ της παράταξής του και της κυβέρνησης (‘ότι θα επαναδιαπραγματευθείτε και ότι δεν θα φέρετε νέα μέτρα’, ‘η λογική σας είναι “θα κάνουμε ό,τι μας ζητήσουν”’, ‘συνειδητά λέτε ψέματα’, ‘χρέος 185% του ΑΕΠ’) και κλείνει λέγοντας ‘εμείς ζητάμε εκλογές’. Στην ίδια συζήτηση ισχυρίζεται κυρίως πως ‘δεν έχει μόνο η Ελλάδα ανάγκη την Ευρώπη. Έχει και η Ευρώπη ανάγκη την Ελλάδα’, υποτιμώντας τη δυσαναλογία ισχύος μεταξύ των δύο. Προσθέτει το ‘εσείς δεν φαίνεται να ανακεφαλαιοποιείτε τις τράπεζες, αλλά τους τραπεζίτες’, φράση που για τον μαρξισμό είναι αυτονόητη. Τέλος, δηλώνει πως ‘είτε είστε αθεράπευτα δογματικά νεοφιλελεύθεροι, είτε θέλετε να εξυπηρετήσετε συγκεκριμένα συμφέροντα’, λησμονώντας πως κάθε ιδεολογία εκπροσωπεί συγκεκριμένες αρχές και συμφέροντα, οπότε κάλλιστα μπορούν να συμβαίνουν και τα δύο. Στο Γ’ ΜΠΔΣ οι

σχέσεις διαφοράς είναι λιγότερο διακριτές. Την πιο σημαντική στοιχειοθετούν τέσσερα 'θα' που υπόσχεται: 'το κράτος θα φτιαχτεί απ' την αρχή προς όφελος των πολιτών', 'η νέα Ελλάδα θα είναι μια δίκαιη χώρα', 'όλοι θα έχουν δικαίωμα στη μόρφωση', 'οι γυναίκες θα πάρουν τη θέση που τους αξίζει'. Πρόκειται για προτάγματα που δεν αντίκεινται στον φιλελευθερισμό, καθώς ισχύουν σε μεγαλύτερο βαθμό απ' όσο στην Ελλάδα σε εκείνες τις χώρες της Δύσης που βρίσκονται στο επίκεντρο του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος. Τέλος, στο Γ' ΜΠΔΣ παρατηρείται σε δευτερεύοντα βαθμό και δη στο τέλος της ομιλίας του μία άλλη σχέση διαφοράς, η οποία ίσως χρησιμοποιείται αποπροσανατολιστικά: οι γερμανικές οφειλές από την περίοδο της Κατοχής ('οι ελληνικές κυβερνήσεις έβαλαν στο ράφι... τις οφειλές της Γερμανίας απέναντι στον ελληνικό λαό').

Οι δε σχέσεις που περιγράφει είναι και στις δύο ομιλίες 'σχέσεις κυριαρχίας' που δεν φαίνεται να είναι ανεκτές για εκείνον και το κόμμα του. Ωστόσο, η έντασή τους φθίνει στο Γ' ΜΠΔΣ. Στο Β' ΜΠΔΣ οι σχετικές περιπτώσεις είναι τρεις ('η λογική σας είναι "θα κάνουμε ό,τι μας ζητήσουν"', 'η πολιτική της κας Μέρκελ... μας οδηγεί στην έξοδο από το ευρώ', 'μέχρι τον ειδικό λογαριασμό, όπου θα μπαίνουν όχι μόνο τα δανεικά, αλλά και τα έσοδα του δημοσίου, ακόμα και ο ΦΠΑ προκειμένου να πληρώνονται πρώτα οι δανειστές και μετά οι ανάγκες του κράτους;'), ενώ στο Γ' ΜΠΔΣ μία ('είχε και έχει νέους προστάτες, δανειστές, τρόικες').

Ως προς τους τρόπους άντλησης νομιμοποίησης, ο Αλέξης Τσίπρας επιλέγει και τους τέσσερις πιθανούς τρόπους. Όμως, οι ηθικές αποτιμήσεις είναι πιο φορτισμένες συναισθηματικά. Στο Β' ΜΠΔΣ αναφέρει 'συνειδητά λέτε ψέματα και είστε συκοφάντες', θέλοντας να βλάψει ηθικά τους πολιτικούς του αντιπάλους. Αντίστοιχα, στο Γ' ΜΠΔΣ λέει για την κυβέρνηση Σαμαρά 'προσπαθείτε να βαφτίσετε το κρέας ψάρι', αποτιμώντας την επικοινωνιακή της πολιτική αρνητικά. Ως εξουσιοδοτήσεις χρησιμοποιεί αναφορές σε διεθνείς θεσμούς, το ίδρυμα Bertelsmann στο Β' ΜΠΔΣ και την ευρωπαϊκή στατιστική

υπηρεσία στο Γ' ('έκθεση ιδρύματος Μπέρτελσμαν', 'σας διαφεύδει η ίδια η EUROSTAT που δεν αναφέρει καν τη λέξη πλεόνασμα'). Στην προσπάθειά του να αντλήσει νομιμοποίηση από λογικές αιτιολογήσεις, χρησιμοποιεί επιχειρήματα που προκύπτουν μάλλον από το πρόγραμμα της κυβέρνησης Σαμαρά και στα δύο νομοσχέδια ('θα ξεπουλήσουμε κερδοφόρους οργανισμούς, όπως τη ΔΕΗ... για να έχουμε... μόλις 1,2% του ΑΕΠ;' και 'απορείτε γιατί ο κόσμος είναι οργισμένος', αντίστοιχα). Τέλος, με μυθοποιήσεις προσπαθεί στο μεν Β' ΜΠΔΣ να δείξει την άσχημη—σύμφωνα με τον ίδιο—κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η χώρα ('σήμερα ήταν περίπου σαν να ακούγαμε επικήδειο'), ενώ στο επόμενο μεσοπρόθεσμο εγείρει ζητήματα κυβερνητικής προπαγάνδας ('επινοήσατε την έξοδο στις αγορές').

Ως προς τα είδη δηλώσεων, στα Β' και Γ' ΜΠΔΣ στηρίζεται κυρίως σε αποτιμήσεις ('κρύβετε τη λίστα Λαγκάρντ', 'είστε μερκελιστές', 'το δημόσιο χρέος της χώρας είναι εκτός ελέγχου', 'δίνετε τη χαριστική βολή', 'είστε το παλιό που καταρρέει'). Παρόλα αυτά, χρησιμοποιεί σε ελάχιστο βαθμό τόσο γεγονότα ('λέγατε ότι θα έχουμε 150.000 θέσεις εργασίας', 'περικοπές δαπανών, αυξήσεις φόρων, μειώσεις μισθών παντού') όσο και προβλέψεις/υποθέσεις ('τον Φλεβάρη θα φέρετε νέα μέτρα', 'μπας και γλιτώσετε την εκλογική συντριβή').

Βαγγέλης Μείμαράκης

Ο Βαγγέλης Μείμαράκης ασχολείται με δύο γενικά αντικείμενα στον Λόγο του: την πολιτική κατάσταση ('όσα είπε η κα Πρόεδρος της Βουλής', 'να ξεκαθαρίσει η πολιτική κατάσταση στη χώρα', 'οι πολίτες που μετακινούνται με ευκολία') και το πρόγραμμα του κόμματός του ('ομάδες εργασίας', 'κτηνοτροφία... γεωργία... αγρότες').

Οι περιπτώσεις όπου αναδεικνύονται σχέσεις διαφοράς στον Λόγο του είναι πολλές. Οι πιο βασικές είναι τρεις. Η πρώτη αφορά την 'πολύ σκληρή κριτική' που ασκούσε ο ΣΥΡΙΖΑ στην προηγούμενη κυβέρνηση, εκείνη της ΝΔ ('ναι, κριθήκαμε', 'δεν

σας λέω γερμανοτσολιάδες, αλλά σας λέω μνημονιακούς’), αν και είναι κάτι που είθισται μάλλον ή ήττον. Η δεύτερη σχετίζεται με τις εκλογές που επέκειντο, όπου —παρότι αναφέρει ότι ‘αντιπολίτευση που να μη θέλει εκλογές δεν υπάρχει’ και ότι είναι ‘γιορτή της δημοκρατίας’— τονίζει πως ‘οι εκλογές τελικά θα μας πάνε αρκετά πίσω’ και ότι ‘αν γίνουν τώρα εκλογές, μπορεί να ανακόψουμε την πορεία της οικονομίας’. Ωστόσο, η πορεία της οικονομίας είχε ήδη αμφισβητηθεί στον Λόγο του (‘στους έξι μήνες αυτούς καταφέρατε να διαλύσετε τα πάντα’, ‘την πλήρη διάλυση της χώρας’). Η τρίτη βασική σχέση διαφοράς που παρουσιάζει προκύπτει από τη θέση του απέναντι στους δανειστές και τις δεσμεύσεις της κυβέρνησης που τέθηκαν προς ψήφιση: από τη μία ‘η κυβέρνηση Σαμαρά τις είχε απορρίψει, όταν είχαν έρθει ως προτάσεις της τρόικας’, αλλά από την άλλη ‘οι εταίροι μας δεν θέλουν και να μας εξαφανίσουν’. Η εν λόγω σχέση διαφοράς αναδεικνύει μια ιδιότυπη αντίληψη για τους δανειστές. Είναι σαν το υποκείμενο εκφοράς να υποστηρίζει ότι οι δανειστές και φέρνουν απορριπτικά νομοσχέδια, αλλά και δεν θέλουν να καταδικάσουν την Ελλάδα. Τέλος, χαρακτηρίζει την κυβέρνηση ως ‘μνημονιακούς’ (‘νεοφιλελεύθερο, αριστερό Μνημόνιο’, ‘το κοινωνικό σας πρόσωπο, το αριστερό, δεν υπάρχει;’).

Οι σχέσεις που περιγράφει ο Βαγγέλης Μείμαράκης είναι μάλλον ‘σχέσεις υποταγής’. Χρησιμοποιεί φράσεις που ενέχουν μια αίσθηση κατεπείγοντος, χωρίς να δείχνουν ανταγωνιστική στάση απέναντι στους πιστωτές (‘πρέπει να δώσετε λύση και να επαναφέρετε τη σταθερότητα στη χώρα’, ‘οι εταίροι μας δεν θέλουν και να μας εξαφανίσουν’, ‘η Νέα Δημοκρατία είναι έτοιμη... να κρατήσει την Ελλάδα ζωντανή, όρθια, μέσα στην Ευρώπη, μέσα στο ευρώ’). Ωστόσο, υπάρχει και μία αναφορά που δείχνει μάλλον ‘σχέσεις καταπίεσης’ (‘γνωρίζουμε ότι υπάρχουν συμφέροντα στην Ευρώπη τα οποία είναι ανταγωνιστικά προς τα δικά μας’). Ο συνδυασμός αυτός δείχνει πως οι θέσεις του, είτε στα πλαίσια ‘υποταγής’ είτε στα πλαίσια ενός υπέρποντος ανταγωνισμού, σίγουρα δεν είναι ανατρεπτικές ως προς τις υφιστάμενες σχέσεις εξουσίας.

Οι στρατηγικές νομιμοποίησης που χρησιμοποιεί συνδυάζουν τρία από τα τέσσερα σχετικά είδη, εξαιρουμένου εκείνου της εξουσιοδότησης. Χρησιμοποιεί κυρίως τη λογική (‘μόνο κατεπείγοντα ψηφίζουμε’, ‘δεν μπορεί να φταίνε σε όλα οι άλλοι’, ‘είσαι πρώτος μνημονιακός πλέον’) και τη μυθοποίηση (‘σήμερα εκβιάζεται το κοινοβούλιο’, ‘το καλό παιδί που μάχεται’, ‘θα γίνει “τελευταία φορά Αριστερά”’, όπου ο ομιλητής ουσιαστικά ηθικολογεί μέσα από την παράθεση ιστοριών), ενώ σε μικρότερο βαθμό επιστρατεύει και την ηθική αποτίμηση (‘δεν είναι αντάξια’, ‘έχουν τεράστια ευθύνη’).

Ο Βαγγέλης Μείμαράκης χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό και τα τρία πιθανά είδη δηλώσεων. Ενδεικτικά, αναφέρεται σε γεγονότα (‘ναι, κριθήκαμε’, ‘μόνο κατεπείγοντα ψηφίζουμε’, ‘πού είναι ο Τσακαλώτος; Έφυγε; Τον χάσαμε’), προβλέψεις/υποθέσεις (‘την πλήρη διάλυση της χώρας η ΝΔ θα τη σταματήσει’, ‘θα γίνει “τελευταία φορά Αριστερά”’, ‘εμείς, αυτά τουλάχιστον, θα τα παλέψουμε’) και αποτιμήσεις (‘η πλήρης διάλυση του ΣΥΡΙΖΑ’, ‘είναι σουρεαλιστική αυτή η εικόνα’, ‘κι εσείς μέσα σας στενοχωριέστε’), χωρίς κάποιο να ξεχωρίζει ποσοτικά ή ποιοτικά.

Κυριάκος Μητσοτάκης

Ο Κυριάκος Μητσοτάκης στα δύο υπό ψήφιση νομοσχέδια ασχολείται κυρίως με την κυβέρνηση (‘αν δεν είχαν ξεγελάσει τους Έλληνες’, ‘επεκτείνετε την επιτροπεία’, ‘η δημόσια περιουσία μπήκε ενέχυρο’) και με πολιτικά ζητήματα, όπως οι εκλογές στο Δ’ ΜΠΔΣ (‘το 2015 σύρατε τη χώρα τρεις φορές σε εκλογές’) και η πρόταση δυσπιστίας που κατέθεσε στο Ε’ (‘οι λαϊκές αντιδράσεις πολλαπλασιάζονται’). Στο Ε’ ΜΠΔΣ, όμως, μιλάει και για ένα τρίτο αντικείμενο, τη Συμφωνία των Πρεσπών (‘είναι μία κακή συμφωνία’, ‘πηγαίνετε... να πείτε στα καφενεία ότι αυτοί που θα ομιλούν τη μακεδονική αποκλείεται στην πράξη να αποκαλούνται Βορειομακεδόνες’).

Στο Δ’ ΜΠΔΣ ο Κυριάκος Μητσοτάκης παρουσιάζει δύο βασικές σχέσεις διαφοράς: ως προς τα υπό ψήφιση (‘ξέρετε,

κι εμείς ψηφίσαμε *Μνημόνια*, δεν το κάναμε με τόσο ενθουσιασμό’, ‘έχετε καταντήσει να είστε η καλύτερη διαφήμιση της λιτότητας στην *Ευρώπη*’, ‘δεν θέλετε να φανεί ότι νιοθετείτε το πρόγραμμα της *ΝΔ*’) και ως προς την αποτυχία της κυβέρνησης (‘έχουμε 26 δισ. ευρώ απώλεια εθνικού πλούτου’, ‘πήγατε πίσω την ελληνική οικονομία, βάλατε τη χώρα σε νέα ύφεση’, ‘μεγαλύτερη πολιτική απάτη’ τρις, ‘εφιάλτης’ δισ, ‘αποικία λιτότητας’). Στο Ε’ ΜΠΔΣ οι βασικές αντίστοιχες σχέσεις προκύπτουν από το ότι επιμένει να χαρακτηρίζει εννέα φορές ως ‘τέταρτο *Μνημόνιο*’ το υπό ψήφιση μεσοπρόθεσμο, από το ότι περιγράφει ‘μία μεγάλη μάζα απειλισμένων που πνίγονται στα χρέη’ και μία ‘τραυματισμένη κοινωνία’ σαν να πρόκειται για αποκλειστικό δημιούργημα της κυβέρνησης Τσίπρα, και από το ότι, αν και διατείνεται πως ‘ο πατριωτισμός αφορά πρωτίστως τα εθνικά θέματα’, εντάσσει σε αυτά το 2015 (‘όταν το 2015 παίζατε την *Ελλάδα* στα ζάρια’), ενώ υπονοεί πως η οικονομία είναι υπεράνω αυτών, υπαινισσόμενος πως η Συμφωνία των Πρεσπών αποτελούσε αντιπερισπασμό της κυβέρνησης (‘είναι συνειδητή σας επιλογή να στρέφετε τα φώτα της δημοσιότητας μακριά από τα επώδυνα μέτρα του τετάρτου *Μνημονίου* για να πολώσετε και να διχάσετε την ελληνική κοινωνία’, ‘δεν θα διχάσουμε τους Έλληνες για να ενώσουμε τους Σκοπιανούς’).

Από την άλλη, αποφεύγει την περιγραφή ‘σχέσεων υποταγής’. Αντίθετα, συνδυάζει ‘σχέσεις κυριαρχίας’ (‘αποικία λιτότητας’, ‘τον παραδίδετε τα κλειδιά της χώρας’, ‘ψηφίζον τα πάντα’) και ‘καταπίεσης’ (‘οι πιστωτές μας έχουν κι αυτοί μεγάλη ευθύνη’, ‘δεν θα προσέλθουμε ως επαίτες, αλλά ως ισότιμοι εταίροι’) στο Δ’ ΜΠΔΣ, ενώ στο αντίστοιχο Ε’, αν και γενικότερα αποφεύγει σχετικές προσεγγίσεις, υπαινίσσεται σχέσεις κυριαρχίας πίσω από τη Συμφωνία των Πρεσπών (‘όχι γιατί αυτό είναι προς το συμφέρον της χώρας, αλλά γιατί αυτό θέλει ο διεθνής παράγοντας’).

Η βασική στρατηγική άντλησης νομιμοποίησης του Κυριάκου Μητσοτάκη στο Δ’ ΜΠΔΣ είναι η ηθική αποτίμηση (‘πολιτική απάτη’ τρις, ‘φέματα’ οκτάκις, ‘χυδαιότητες’, ‘αμορα-

λιστής εξουσιομανής’, ‘να συγκρίνεται κάποιος μαζί σας είναι σαν να κλέβει εκκλησία’). Σε πολύ μικρότερο βαθμό, πάντως, χρησιμοποιεί και την εξουσιοδότηση (‘Ευρωπαϊκή Επιτροπή’, ‘δικαστικές ενώσεις’, ‘Μίκης Θεοδωράκης’). Στο Ε’ ΜΠΔΣ συνεχίζει κατά κόρον με ηθική αποτίμηση (‘ψέματα’ εξάκις, ‘τυχοδιωκτικών ANEA’, ‘δεν ντρέπεστε λίγο;’, ‘βαθιά ανήθικη κι ανέντιμη στρατηγική’, ‘επικίνδυνη πολιτική παρακμή’), ενώ εκτός από την εξουσιοδότηση (‘χωρίς λαϊκή αποδοχή, χωρίς επαρκή κοινοβουλευτική νομιμοποίηση’, ‘σύμφωνα με τα άρθρα 84 του Συντάγματος και 142 του Κανονισμού της Βουλής’) χρησιμοποιεί στον ίδιο αλλά πολύ μικρότερο της ηθικής αποτίμησης βαθμό λογική αιτιολόγηση (‘με πόσο πάθος υπερασπίζεται τα μέτρα’, ‘οι αριθμοί δεν λένε ψέματα’) και μυθοποίηση (‘διαβόητο “μαξιλάρι”’, ‘στρέφετε τα φώτα της δημοσιότητας μακριά από τα επώδυνα μέτρα’).

Ως προς τα είδη δηλώσεων, ο Λόγος του βρίθει αποτιμήσεων και στις δύο ομιλίες του (‘εφιάλτης’, ‘παγιδεύετε τη χώρα’, ‘κουρελόχαρτο’, ‘τραυματισμένη κοινωνία’, ‘αλυσοδέονον τη χώρα’, ‘κατήφορος’). Ωστόσο, παρουσιάζει σε αρκετές περιπτώσεις τόσο γεγονότα (δηλώσεις στελεχών της κυβέρνησης, επέκταση επιτροπείας, ‘κραυγές για προδότες και κρεμάλες’, ‘δεσμεύει τη χώρα για πολλά χρόνια’) όσο και προβλέψεις/υποθέσεις (‘η χώρα έβγαινε από την κρίση’, ‘αν το είχατε εφαρμόσει, θα είχαμε τελειώσει με τα Μνημόνια’, ‘κάθε συνταξιούχος θα χάσει έως και δύο συντάξεις’). Ως προς τις δηλώσεις εν γένει, λοιπόν, επιστρατεύει πρώτιστα αποτιμήσεις.

Συζήτηση

Οι αρχηγόι της αξιωματικής αντιπολίτευσης προσπάθησαν όλοι να ασκήσουν κριτική στην εκάστοτε κυβέρνηση. Παρουσίαζαν κυρίως την άρνησή τους για τα πεπραγμένα της και δεν επιχειρήσαν να αρθρώσουν ένα δικό τους συγκροτημένο και θετικό πλάνο για το πώς θα βγει η χώρα από την κρίση. Βασικό αντικείμενο και των οκτώ ομιλιών ήταν η κριτική.

Οι σχέσεις διαφοράς επιστρατεύτηκαν για να αποκαλύψουν τις αντιλήψεις των υποκειμένων για το εκάστοτε προς ψήφιση νομοσχέδιο και την κυβέρνηση ως σύνολο. Όλοι οι υπό ανάλυση Λόγοι στρέφονταν κυρίως γύρω από τρία στοιχεία για να στοιχειοθετήσουν διαφορά. *Πρώτον*, την κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας· *δεύτερον*, την κυβέρνηση ως προς τις πολιτικές της· και, *τρίτον*, την κυβέρνηση ως προς την προπαγάνδα της. Εξάιρεση αποτελεί ο Λόγος της Αλέκας Παπαρήγα, ο οποίος, αν και αποδίδει και αυτός το μέγεθος της καταστροφής που υπέστη ο ελληνικός λαός καθώς και θέματα που σχετίζονται με την κυβερνητική προπαγάνδα, παρουσιάζει μια διαφορετική οπτική γύρω από την κρίση. Η οπτική της είναι περισσότερο γενική: αποφεύγει μεν να κατηγορήσει την κυβέρνηση ως υπεύθυνη για την κρίση, ψέγει όμως την αντίληψή της ότι αυτή είναι ζήτημα εθνικό και όχι συστημικό.

Ως προς τις σχέσεις εξουσίας που απορρέουν από τις οκτώ ομιλίες περιγράφονται 'σχέσεις κυριαρχίας' αναφορικά με τους πιστωτές από τους Αλέκα Παπαρήγα, Αλέξη Τσίπρα και Κυριάκο Μητσοτάκη. Οι Αντώνης Σαμαράς και Βαγγέλης Μείμαράκης, από την άλλη, παρουσιάζουν κυρίως 'σχέσεις υποταγής'. Βλέπουμε, λοιπόν, πως μέχρι το 2015 Αριστερά και Δεξιά διέφεραν ως προς αυτό ως αξιωματικές αντιπολιτεύσεις. Αυτή τους η διαφοροποίηση σταματάει στον Κυριάκο Μητσοτάκη, ο οποίος, παρά το ότι εκπροσωπεί ένα συντηρητικό, νεοφιλελεύθερο κόμμα, παρουσιάζει σχέσεις που φαίνεται να θέλει να ανατρέψει. Τέλος, οι 'σχέσεις κυριαρχίας' που παρουσιάζει ο Αλέξης Τσίπρας αμβλύνονται στο Γ' ΜΠΔΣ σε σύγκριση με το Β' Μεσοπρόθεσμο.

Ως προς τους τρόπους άντλησης νομιμοποίησης, ο Κυριάκος Μητσοτάκης διαφοροποιείται από τους Σαμαρά και Μείμαράκη (χρησιμοποιούν κυρίως μυθοποιήσεις) και προσιδιάζει περισσότερο στον Λόγο του Αλέξη Τσίπρα, αφού αμφότεροι επιστρατεύουν ως επί το πλείστον ηθικές αποτιμήσεις, ενώ κάτι παρόμοιο κάνει και η Αλέκα Παπαρήγα, η οποία καταφεύγει κυρίως σε ηθικές αποτιμήσεις, αλλά μόνο λίγο περισσότερο απ' όσο σε λογικές αιτιολογήσεις και μυθοποιήσεις. Βλέπουμε, λοι-

πόν, πως ο τελευταίος αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης της περιόδου 2010-2018, ο Κυριάκος Μητσοτάκης, προσπαθεί να δικαιολογήσει τη στάση του μέσω ηθικών αποτιμήσεων, τάση που παρατηρούνταν περισσότερο στους εκπροσώπους της Αριστεράς ως αξιωματικής αντιπολίτευσης και όχι στους προκατόχους του. Οι Παπαρήγα, Τσίπρας και Μητσοτάκης δικαιολογούν τη στάση τους παρουσιάζοντας όχι κάτι διαφορετικό και συγκεκριμένο, αλλά περισσότερο διά του κυβερνώντος άλλου. Δεν παρουσιάζονται ως το *B* απέναντι στο *A* που είναι η κυβέρνηση, αλλά ως το *μη A*.

Ως προς τα είδη δηλώσεων, Αντώνης Σαμαράς, Αλέξης Τσίπρας και Κυριάκος Μητσοτάκης συνήθως αξιολογούν καταστάσεις διά των αποτιμήσεων. Η Αλέκα Παπαρήγα, από την άλλη, κυρίως προβλέπει και υποθέτει, ενώ ο Βαγγέλης Μείμαράκης χρησιμοποιεί σχεδόν στον ίδιο βαθμό γεγονότα, προβλέψεις/υποθέσεις και αποτιμήσεις. Βλέπουμε, λοιπόν, πως τρεις διαδοχικοί πρωθυπουργοί της χώρας (Σαμαράς, Τσίπρας, Μητσοτάκης) επέλεξαν Λόγο αξιολογικό μέσω των δηλώσεών τους.

Συμπεράσματα

Οι Λόγοι των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης την περίοδο 2010-2018 μας δείχνουν πώς οι αντιδράσεις τους απέναντι στην κυβέρνηση δεν συνθέταν μία πλήρη στρατηγική σε θετική, παραγωγική βάση. Οι αρχηγοί κομμάτων της Αριστεράς αντιτίθεντο και ιδεολογικά στα προς ψήφιση, ενώ οι αρχηγοί των κομμάτων της Δεξιάς, εκτός του Μείμαράκη, αντιτίθεντο ζητώντας επίταση της νεοφιλελευθεροποίησης της οικονομίας. Μάλιστα, και τα οκτώ υπό ανάλυση κείμενα αξιοποίησαν σχέσεις διαφοράς που κινούνταν γύρω από το τρίπτυχο κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας, κριτική στις κυβερνητικές πολιτικές και την κυβερνητική προπαγάνδα.

Ως προς τις υπό περιγραφή σχέσεις οι αρχηγοί της Αριστεράς συνέκλιναν μεταξύ τους: προσδιόριζαν τις σχέσεις με τους πιστωτές ως 'σχέσεις κυριαρχίας'. Οι της Δεξιάς, μολαταύτα,

διέφεραν μεταξύ τους. Ενώ και οι τρεις επιδίωκαν τη συμφωνία με τους πιστωτές, ο Κυριάκος Μητσοτάκης διαφοροποιήθηκε. Σύμφωνα με τα ευρήματα είναι ο μόνος αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης που εκπροσωπεί τη ΝΔ και υπαινίσσεται ‘σχέσεις κυριαρχίας’ και όχι ‘υποταγής’, αφού σε κανένα σημείο του Λόγου του δεν αναφέρεται σε συμβατικές υποχρεώσεις και ανάγκη ταύτισης με τους δανειστές, αναφερόμενος στο χρέος μάλλον αφαιρετικά, παρά χρησιμοποιώντας το ως άξονα άσκησης βιοπολιτικής.

Ως προς τις δηλώσεις τους, παράλληλη τάση διεφάνη και από το ερώτημα των τρόπων άντλησης νομιμοποίησης. Ο Κυριάκος Μητσοτάκης χρησιμοποιεί ηθικές αποτιμήσεις σε βαθμό αντίστοιχο μόνο με εκείνον της Αλέκας Παπαρήγα ή του Αλέξη Τσίπρα, δηλαδή των αρχηγών της αξιωματικής αντιπολίτευσης που εκπροσωπούσαν την Αριστερά. Παρομοίως το ερώτημα που αφορά τα είδη δηλώσεων έδειξε πως οι αρχηγοί που βασίστηκαν περισσότερο στην παραγωγή αξιολογικού Λόγου διά των αποτιμήσεων ήταν οι Σαμαράς, Τσίπρας και Μητσοτάκης. Τα είδη δηλώσεων που αναλύθηκαν, επομένως, καταδεικνύουν ότι δύο αρχηγοί (Παπαρήγα και Μείμαράκης) παρουσίασαν ποικιλία ως προς αυτά στον Λόγο τους, και οι τρεις άλλοι προτίμησαν τον δρόμο της αξιολογικής/ηθικής επίθεσης προς την κυβέρνηση.

Κάθε υποκείμενο εκφοράς προσπάθησε να υποστηρίξει συγκεκριμένα πράγματα μέσα από τις σχέσεις και τις δηλώσεις που χρησιμοποίησε στον Λόγο του. Ο Αντώνης Σαμαράς συνδύασε ‘σχέσεις υποταγής’ και έμφαση στη διαφοροποίησή του από την κυβέρνηση με αξιολογικές δηλώσεις (μυθοποιήσεις και αποτιμήσεις). Με αυτόν τον τρόπο εξέφρασε το αίτημά του για περαιτέρω ιδιωτικοποιήσεις και μείωση του κράτους. Η Αλέκα Παπαρήγα περιέγραψε μεν ‘σχέσεις κυριαρχίας’ και έντονες σχέσεις διαφοράς, αλλά αυτές ήταν περισσότερο γενικού χαρακτήρα, καθώς επικεντρώθηκαν στη σύλληψη της κρίσης ως συστημικού προβλήματος. Έτσι, αναφερόταν μάλλον σε διαδικασίες και όχι σε πρόσωπα, σε αντίθεση με τους άλλους αρχηγούς της αξιωματικής αντιπολίτευσης της περιόδου 2010-2018.

Από άποψη δηλώσεων παρουσίασε ποικιλία τόσο ως προς τους τρόπους άντλησης νομιμοποίησης, όσο και ως προς τα είδη. Ο Αλέξης Τσίπρας, από την άλλη, παρουσίασε ‘σχέσεις κυριαρχίας’ στον Λόγο του παρουσιάζοντας τη διαφορά του κόμματός του από το κυβερνών. Παράλληλα, στηρίχθηκε σε αποτιμήσεις (ηθικές ως προς τους τρόπους, αλλά και γενικότερα ως προς τα είδη). Τα ίδια χαρακτηριστικά εμφάνισε και ο Λόγος του Κυριάκου Μητσοτάκη, ο οποίος χωρίς να τονίζει τις ‘σχέσεις καταπίεσης’ και ‘κυριαρχίας’ που περιέγραφε, απέφυγε την περιγραφή ‘σχέσεων υποταγής’, την οποία συνήθιζαν οι προκάτοχοί του στην προεδρία της ΝΔ. Τέλος, ο Βαγγέλης Μείμαράκης συνέθεσε πιο ήπιες σχέσεις διαφοράς στον Λόγο του σε σύγκριση με τους άλλους αρχηγούς. Παρουσίασε δε ποικιλία δηλώσεων —όπως και η Αλέκα Παπαρήγα— χωρίς να επικεντρώνεται σε κάποια συγκεκριμένη στρατηγική ή κάποιο επιμέρους είδος.

Οι σχέσεις και οι δηλώσεις αποτέλεσαν τις αντικειμενικές σταθερές, οι οποίες προσέφεραν ένα δισδιάστατο άξονα ανάλυσης των Λόγων προκειμένου να εντοπιστούν ομοιότητες και διαφορές, όπως και συγκεκριμένες τάσεις. Οι συγκλίσεις των προσώπων στις σχέσεις και τις δηλώσεις ενισχύουν την πεποίθηση ότι ο Λόγος τους δεν προσέφερε κάποιο συγκεκριμένο και διαφοροποιημένο πλάνο απόκρισης στην κρίση.

Στο θεωρητικό πλαίσιο υπάρχει η υπόθεση ότι οι ‘σχέσεις υποταγής’ δεν προοιωνίζουν ριζοσπαστικές αλλαγές. Αυτή ισχυροποιείται από το γεγονός ότι τις προτίμησαν στον Λόγο τους εκπρόσωποι του συντηρητικού κόμματος (Αντώνης Σαμαράς, Βαγγέλης Μείμαράκης). Παρόλα αυτά, υπάρχει η εξαίρεση του Κυριάκου Μητσοτάκη, ο οποίος, αν και, έστω διστακτικά, παρουσιάζει ‘σχέσεις καταπίεσης’ ή ‘κυριαρχίας’, ταυτόχρονα ζητά την περαιτέρω νεοφιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Από την άλλη, η περιγραφή ‘σχέσεων κυριαρχίας’ φθίνει στον Λόγο του Αλέξη Τσίπρα, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των δύο ομιλιών του με χρονολογική σειρά. Η έρευνα, λοιπόν, δείχνει ότι οι ‘σχέσεις κυριαρχίας’ δεν αποτελούν απαραίτητα παράγοντα ριζοσπαστισμού και ουσιαστικής διαφορο-

ποίησης. Μάλιστα, όταν τα υποκείμενα εκφοράς τις συνδυάζουν με έντονες αποτιμήσεις, η πόλωση φαίνεται να οξύνεται. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι μεταφράζεται άμεσα και σε έντονα διαφοροποιημένες πολιτικές.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βαρουφάκης, Γ. (2014). *Η γένεση της μνημονιακής Ελλάδας: Ένα χρονικό της κρίσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Bauman, Z. & Bordon, C. (2014). *State of crisis*. Cambridge: Polity Press.
- Brown, W. (2019). *In the ruins of neoliberalism: The rise of antidemocratic politics in the West*. New York: Columbia University Press.
- Country Economy (2022). Greece national debt, <https://countryeconomy.com/national-debt/greece> [τελευταία πρόσβαση 8 Ιανουαρίου 2022].
- Di Muzio, T. (2018). 'Disciplinary neoliberalism, the tyranny of debt and the 1%', στο D. Cahill, M. Cooper, M. Konings & D. Primrose (eds.), *The Sage handbook of neoliberalism*. London: Sage.
- Fairclough, N. (2003). *Analyzing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Gee, J. P. (2011). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. New York: Routledge.
- Kouvelakis, S. (2011). 'The Greek cauldron', *New Left Review*, 72: 17-32.
- Kuhn, T., Golden, A.G., Jorgenson, J., Buzzanell, P.M., Berkelaar, B.L., Kisselburgh, L.G., Kleinman, S. & Cruz, D. (2008). 'Cultural discourses and discursive resources for meaningful work: Constructing and disrupting identities in contemporary capitalism', *Management Communication Quarterly*, 22 (4): 162-171.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2021). *Ηγεμονία και σοσιαλιστική στρατηγική: Προς μια ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική*. Τρίκαλα: Επέκεινα.
- Ladi, S. (2014). 'Austerity politics and administrative reform: The Eurozone crisis and its impact upon Greek public administration', *Comparative European Politics*, 12: 184-208.

- Lapavitsas, C., Kaltenbrunner, A., Labrinidis, G., Lindo, D., Meadway, J., Michell, J., Paineira, J., Pires, E., Powell, J., Stenfors, A., Teles, N. & Vatikiotis, L. (2012). *Crisis in the Eurozone*. London: Verso.
- Moury, C., Ladi, S., Cardoso, D., & Gago, A. (2021). *Capitalising on constraint: Bailout politics in Eurozone countries*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde, C. (2017). *SYRIZA: The failure of the populist promise*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Mylonas, Y. (2012). 'Media and the economic crisis of the EU: The "culturalization" of a systemic crisis and *Bild-Zeitung*'s framing of Greece', *Triple C*, 10 (2): 646-674.
- Mylonas, Y. (2019). *The 'Greek crisis' in Europe: Race, class and politics*. Leiden: Brill.
- Papatheodorou, C. (2015). 'Economic crisis, poverty and deprivation in Greece: the impact of neoliberal remedies', στο S. Mavroudeas (ed.), *Greek capitalism in crisis: Marxist analyses*. Oxon: Routledge.
- Phillips, L. & Jørgensen, M. (2009). *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και μέθοδος*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-first century*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Πλειός, Γ. (2004). *Ο λόγος της εικόνας: Ιδεολογία και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Rori, L. (2020). 'The 2019 Greek parliamentary election: retour à la normale', *West European Politics*, 43 (4): 1023-1037.
- Σαμαράς, Α. Ν., Κολοβός, Κ., & Παπαγιάννη, Ν. (2015). 'Στρατηγικές αποδόμησης του ήθους στο δημοψήφισμα: Μια συστηματική διερεύνηση του κοινοβουλευτικού λόγου', *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 20-21: 57-81.
- Σταυρακάκης, Γ., Νικήσιανης, Ν., Κιουπκιολής, Α., Κατσαμπέκης, Γ. & Σιώμος, Θ. (2015). 'Λαϊκιστικός λόγος και δημοκρατία', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 43: 47-78.
- Ταστσόγλου, Μ. (2022). *Η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού στον περί Μνημονίων Λόγο: Ανάλυση Λόγου των κυβερνητικών στελεχών, 2010-2018*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Trading Economics (2022). 'Greece Government Debt to GDP', <https://tradingeconomics.com/greece/government-debt-to-gdp> [τελευταία πρόσβαση 8 Ιανουαρίου 2022].

- Van Dijk, T. A. (2001). 'Critical discourse analysis', στο D. Tannen, D. Schiffrin, H. Hamilton (eds), *Handbook of discourse analysis*. Malden: Blackwell.
- Van Leeuwen, T. & Wodak, R. (1999). 'Legitimizing immigration control: A discourse-historical perspective', *Discourse Studies*, 1: 83-118.
- Wodak, R. & Meyer, M. (2009). 'Critical discourse analysis: History, agenda, theory and methodology', R. Wodak & M. Meyer (eds), *Methods for critical discourse analysis*. London: Sage.
- Young, R. F. (2008). 'Discursive resources', *Language Learning*, 58 (2): 87-133.

ABSTRACT

Mihalis Tastsoglou

The main opposition on the memoranda (2010-2018):
Discourse analysis of its leaders

In 2018, Greece completed the third MoU as an economic programme. All the 2010-2018 governments explicitly implemented financial and economic austerity policies in order to get the sovereign public debt crisis by. The current research aspires to analyze the discourse of the opposition leaders in order to demonstrate the convergences and discrepancies between them. The questions posed by the discourse analysis concern the relations (relations of difference, relations of power) and the statements (categories of legitimation and types of statements) found in the discourses of the leaders of the official opposition. The purpose of this research is to investigate whether the subjects managed to articulate their own, separate discourse that highlights their perception of the crisis.